

Nataša MILIĆEVIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 342.733-053.6-058.12
(497.11) "1945/1950"(093.3)

OBRAČUN VLASTI SA „BURŽUJSKOM DECOM“: Gubitak prava na školovanje (1945–1950)

APSTRAKT: U radu se na osnovu arhivskih izvora, štampe i relevantne literature analizira odnos nove jugoslovenske vlasti prema „buržujskoj deci“, kao potomcima klasnog neprijatelja, a na primeru prava na školovanje i obrazovanje.

U prvih nekoliko godina posle Drugog svetskog rata nova jugoslovenska vlast sprovela je čitav niz mera kojima se obračunava sa građanstvom kao klasnim neprijateljem. Mere su imale posledice i na „buržoasku decu“, kao njihove potomke. Tako je osuda najbližeg srodnika (na primer oca, majke ili brata) kao „narodnog neprijatelja“ ostavljala trag u ličnom životu i radu dece. U većini slučajeva oni su i sami doživljeni ako ne kao neprijatelji novog poretka i odnosa u društvu onda ono bar sa nepoverenjem i podozriivošću. Iako je vlast isticala da ne postoji i da ne može postojati kolektivna odgovornost za dela koja su počinili najbliži srodnici, u stvarnosti nije bilo tako; represija se u svojim raznolikim vidovima sručila i na njih. Gubitak imovine jeste nosio sobom nesigurnost i stalnu pretnju za održavanje egzistencije, ali to nije bilo najveće zlo. U mnogo većoj meri je to bio bojkot okoline, izbegavanje i maltretiranje. Svetlana Velmar-Janković, ćerka Vladimira Velmar Jankovića, člana vlade Milana Nedića, bila je u razredu i školi bojkotovana od drugova i drugarica. Sećajući se tih godina ona je zapisala: „...drugarice iz razreda su se pravile da me prvi put vide, izbegavale su da razgovaraju sa mnom, ulazila sam u razred i izlazila iz razreda sama, sedela sam sama u prvoj klupi, niko nije želeo da mi bude par“.¹ Međutim, znatno ozbiljni problemi za „buržujšku decu“ nastupili su sa odlukom vlasti i

¹ Svetlana Velmar-Janković, *Prozraci*, Beograd 2004, str. 229.

Partije da im se ograniče prava u oblasti sistema školovanja i obrazovanja. Naravno, nikada nije donesena odluka koja bi imala obavezujući karakter, ali je Komunistička partija, preko svojih omladinskih organizacija i prosvetnih vlasti kao instrumenata, sprovođila meru. Više je razloga rukovodilo Partiju i vlast na njeno preduzimanje. S jedne strane, za njih je bilo važno održavanje političke kontrole u gimnazijama i na univerzitetu, posebno jer je bilo teško razbiti predratnu socijalnu strukturu u kojoj su preovlašćivali mladi „buržui“. S druge strane, vlastima i Partiji nikako nije bilo svejedno kakvog će stručnjaka obrazovati, posebno u smislu njegove idejno-političke opredeljenosti. Zbog toga je preduzet čitav niz organizacionih i drugih mera kojima je promenjen sistem školskog obrazovanja: stvorena je nova škola, sa novim nastavnim sadržajima koji je trebalo da odgovaraju novoj stvarnosti, menjana je socijalna struktura đaka i studenata preko procesa demokratizacije školskog obrazovanja i sl. Novi lik socijalističke inteligencije, vaspitane na idejama marksizma-lenjizma i idejno-političke pouzdane, trebalo je da oblikuje novi identitet države i društva. U sklopu pomenutih razloga bila je preduzeta i mera oduzimanja prava na školsko obrazovanje „buržujskoj deci“.

Pod pojmom „buržujaska deca“ podrazumeva se nekoliko kategorija mladih pripadnika građanstva koji su odlukama vlasti i Partije izgubili pravo na školovanje. Najpre, to su oni koji su u toku rata bili u pokretima suprotstavljenim komunistima ili u stavu iščekivanja, oni čiji su roditelji proglašeni „narodnim neprijateljima“ ili su pak ispoljavali neprijateljstvo prema novoj vlasti. Njima se ravnopravno pridružuje i kategorija onih mladih „buržuja“ koji su se u najmanju ruku razlikovali od ostalih pripadnika omladine organizovane u skolskim ili drugim omladinskim organizacijama koje je kontrolisala Partija. Bez obzira na to koja je kategorija u pitanju radilo se o gimnazijalcima i srednjoškolicima, kao i studentima.

Kako je moglo da izgleda gubljenje prava na školovanje, „buržujskoj deci“ je već sredinom maja 1945. godine pokazao primer počerke Svetozara Vujkovića² Vere Altaras, učenice V ženske gimnazije iz Beograda. Ona je bila prva koja je, na osnovu optužbi svojih drugarica i rezolucije koju su one uputile Odeljenju za srednju nastavu Ministarstva prosvete, izbačena iz gimnazije. Među optužbama, pored veze sa Vujkovićem, značajno je bilo i to što je svojim

² Svetozar Vujković je dugogodišnji pripadnik policije Uprave grada Beograda. Od 1935. godine radio je kao šef IV odseka Odeljenja opšte policije. Pred rat je već bio poznat po progonima i mučenjima komunista. Od osnivanja koncentracionog logora Banjica jula 1941. godine pa do kraja okupacije bio je njegov šef. Zaveo vrlo strog logorski režim i ostao upamćen po mučenjima i maltretiranjima zatvorenika. U leto 1941. godine na njega je bio izvršen i neuspeo atentat koji je izgleda pojačao njegovu strogost. (Više o tome u: Šima Begović, *Logor Banjica 1941–1944*, 1-2, Beograd 1989; Branislav Božović, *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Beograd 1998).

ponašanjem širila strah, dolazila u školu u pratnji žandarima, prisluškivala, špijunirala i potkazivala drugove svome „ocu“, posle čega je dolazilo do njihovog maltretiranja.³ Usledila je pohvala ovog čina od načelnika za srednju nastavu i svojevrsan poziv i odobrenje za slične postupke u ostalim školama. U toku 1945. godine takve akcije nisu imale organizovan karakter i bile su prepuštene aktivnosti „naprednih“ đaka u školama. Međutim, od početka 1946. godina one su dobile sistematičniji oblik i opštiji karakter.

Gubitak prava na školovanje izricali su interni „školski sudovi“ ili „sudovi“ oformljeni po fakultetima, često u obliku komisija. „Sudovi“ su bili sastavljeni od učenika škola ili studenata, agilnih mladih ljudi koji su na osnovu optužbe, najčešće drugova i drugarica optuženog, pravili selekciju među sobom i javno obeležavali sve one za koje su oni sami procenili da su neprijateljski orijentisani prema novom poretku. Obeležavanje je bilo uvod u gubitak prava na školsko obrazovanje i prava na diplomu a samim tim i na dalje uključivanje u društvo. Inicijativa je potekla od Partije, ali su akciju sporovodile organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a), Narodne srednjoškolske omladine i Narodne studentske omladine. Njihovom aktivnošću izveden je najveći broj predloženih isključenja, ali su „opasniji“ pojedinci prepuštani Odeljenju za zaštitu naroda (OZN-i).

Prve naznake da se nešto tako planira u gimnazijama i srednjim školama i na fakultetima potiču iz poslednjeg meseca 1945. godine, kada su data i uputstva omladinskim organizacijama da pripreme podatke o tome ko će biti isključen iz sistema školovanja. Prema preporuci isključenja ne bi trebalo da izgledaju kao da su iz političkih pobuda.⁴ Iza takvih „osuda“, odnosno isključenja išla je i zvanična odluka nadležnih ustanova poput Ministarstva prosvete, posle čega je ona postajala pravosnažna.

Gubitak prava na školovanje đaka izvodio se pod parolom tzv. defašizacije škola. Akcija je sprovedena u zimu 1946. godine i obuhvatila je sve gimnazije u Srbiji. Međutim, na osnovu raspoloživih podataka najbolje se može rekonstruisati tok akcije u beogradskim gimnazijama. Naime, na sastanku gradske partijske organizacije (Mesnog komiteta Beograda – MK) sa lokalnim partijskim gradskim sekretarima i instruktorima (rejonskim komitetima – RK) od 17. januara 1946. godine, tražila se i preporučivala jača i šira mobilizacija učitelja i profesora članova Partije na „čišćenju neprijateljskih elemenata iz škole“. Osnovna instrukcija sadržana je bila u rečenici: „Zaoštriti pitanje čišćenja škola

³ *Borba*, 15. maj 1945, 4.

⁴ Istorijski arhiv Beograda (IAB), Gradski komitet Saveza komunista Srbije (GK SKS) Beograda, zapisnici sa sastanka rejonskog komiteta II rejona, 1945–1952, k-337; Zapisnik sa sastanka RK II rejona od 3. decembra 1945. godine.

od neprijateljskih elemenata“.⁵ Mesni komitet Partije je kao nosioca akcije po školama označio organizaciju SKOJ-a. Do 3. februara 1946. godine, dakle nekih petnaestak dana od pomenutog sastanka, za isključenje iz škola u Beogradu predloženo je na desetine đaka. Prema jednom izvoru, predlog je obuhvatio 105 đaka redovnih škola i 92 đaka sa kurseva. Međutim, izgleda da nisu sve škole poštovale pomenutu odluku. Tako na primer, I muška gimnazija nije sprovela akciju i „neprijateljski elementi nisu raskrinkavani a Skojevska organizacija je zauzela oportunistički stav“. U drugim školama desilo se suprotno, pošto je čitava stvar izmakla kontroli. U III muškoj gimnaziji i u Učiteljskoj školi izbacivani su pojedini đaci i bez konkretnih saznanja o tome kakvo je bilo „njihovo držanje“. U isto vreme bilo je i vrlo oštih istupanja, pa se čulo i uzvikivanje „smrt koljačima“, a bilo je i tuča. Dogodilo se, kako je istaknuto u jednom izveštaju, da je organizacija SKOJ-a „zaoštrila stvari i organizovala prava javna suđenja“.⁶ U nizu slučajeva povod za gubitak prava na školovanje je bio bezazlen, pa je u Trgovačkoj akademiji predloženo pet-šest učenica samo zbog toga što se „šminkaju ili što idu sa Englezima itd.“⁷ Do takvih „grešaka“ došlo je, procenjivao je MK Partije Beograda, jer akciju nije pratio a ni kontrolisao MK, a ni školske vlasti, odnosno profesori partijci koji su se sklonili u stranu i sve to prepustili đacima. U kasnijem radu tražio se koordiniran rad RK SKOJ-a sa RK Partije, ali i školskih vlasti.⁸ Školskim rukovodstvima je naloženo da bez argumenta ne predlažu nikoga za isključenje. Inšitiralo se da se kao razlozi za isključenje navode konkretni školski razlozi. Trebalo je, sada, težište krivice prebaciti sa neprijateljskog stava đaka prema postojećoj stvarnosti na školske razloge, tj. sa političkih momenata na slabu disciplinu i slabo učenje.⁹

U gimnazijama u Smederevskoj Palanci i Aleksincu su posle sličnih suđenja školske vlasti odmah sprovodile odluke u delo i isključenim đacima je zabranjivano dalje pohađanje škole. U isto vreme je materijal sa „suđenja“ prosleđivan Ministarstvu prosvete na odobrenje, bez uvida u istinitost optužbi.

⁵ Arhiv Srbije (AS), Centralni komitet Saveza komunista Srbije (CK SKS), Organizaciono-instruktorska uprava 1945–1946, k-148; Zapisnik sa sastanka MK sa sekretarima RK i instruktorima od 17. januara 1946. godine.

⁶ AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava 1945–1946, k-148; Zapisnik sa sednice MK od 3. februara 1946. godine.

⁷ IAB, GK SKS Beograd, zapisnici sa sastanka plenuma, biroa, partijskih konferencija rejonskog komiteta Partije II reiona 1945–1952, k-337; Zapisnik plenuma RK KPS II reiona, od 5. februara 1946. godine.

⁸ AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava 1945–1946, k-148; Zapisnik sa sednice MK od 3. februara 1946. godine; IAB, GK SKS Beograda, zapisnici sa sastanka biroa, plenuma, organizaciono-instruktorskog odeljenja RK KPS VII reiona, k-347; Zapisnik sa redovnog sastanka RK VII reiona, od 5. februara 1946. godine.

⁹ IAB, GK SKS Beograda, zapisnici i materijali sa konferencija, plenuma komiteta RK KPS V reiona; Zapisnik sa sastanka plenuma RK KPS V reiona od 8. februara 1946.

Konačno je početkom aprila 1946. godine reagovalo i Ministarstvo prosvete Srbije. Ono je kritikovalo ne samo preterivanje i „suđenja“ već i ponašanje školskih vlasti. Ministarstvo nije akciju obustavilo, ali je pokušalo da je usmeri konkretnom preporukom kako da se dotadašnji akteri ponašaju u sličnim situacijama. Narodna srednjoškolska omladina trebalo je da pomaže školskim vlastima prikupljajući materijal o vladanju pojedinih učenika, da ga dostavlja komisiji i nastavničkom savetu. Ovi poslednji trebalo je, da posle saslušanja, provera, kompletirane i potpisane zapisnike upute Ministarstvu prosvete. Tražilo se i od nastavničkog saveta da on prvi reaguje, a ne da čeka na akciju Narodne srednjoškolske omladine. Prilikom ispitivanja nisu se smela postaviti pitanja koja je Ministarstvo ocenjivalo kao „neumesna“, poput onih da li je učenik član SKOJ-a, šta misli o Komunističkoj partiji ili „još nepravilnije“ da li je učenik glasao i za koga. Takođe se tražilo i da se u izveštaju Ministarstvu prosvete dostavi koliko je nastavnika učestvovalo u saslušanjima, kao i da se navedu odsutni nastavnici „poimenice sa razlozima odsustvovanja“.¹⁰

O isključenjima u III muškoj gimnaziji, koja je važila za „najnazadniju i najreakcionarniju“ gimnaziju u Beogradu, ostavio je tragove jedan od učesnika, Borislav Pekić, budući pisac. Okupljeni u sali na konferenciji našli su se đaci i profesori na čelu sa direktorom i naprednim pesnikom Markom Vranješevićem. Član Sekretarijata gimnazijskog SKOJ-a prozivao je jedno po jedno ime i čitao optužnicu prema kojoj se, na osnovu porodične situacije (rezervisanost prema novoj vlasti ili neprijateljstvo), procenjivalo i iz nje izvodilo da su i oni protivnici nove vlasti ili su prosto svojim stavovima i načinom razmišljanja koji je odstupao od postojećeg, shvatani kao neprijatelji. Svi prozvani su posle aklamativog prihvatanja gomile đaka izbačeni iz škole, ali su, kako se sećao B. Pekić, morali potom da prođu kroz „ljudski koridor“ sastavljen od pristalica SKOJ-a (uglavnom učenika van škole) i da istrpe batinanje pesnicama, nogama, sa unapred pripremljenim motkama, batinama i lancima izvađenim ispod kaputa. I sam B. Pekić je bio pretučen.¹¹ Akcija izbacivanja, nazvana „topli zec“, u ovoj gimnaziji je nosila pečat preterivanja uz naglašenu manifestaciju nasilja. Zbog toga je bila, kasnije, predmet kritike gradske partijske organizacije, pa je većina izbačenih đaka posle nekoliko dana vraćena, dok je manji broj njih imao i dalje neprilike.¹²

¹⁰ AS, Ministarstvo prosvete Narodne Republike Srbije (MP NRS), k-161-8; Akt MP Srbije br. 2363 od 4. aprila 1946 – Direktorima gimnazija, učiteljskih škola, prosvetnim odeljenjima ONO-a, ION-Beograd, GINO-Novu Sad, Obl. N:O-Prizren, Gl. odboru USAO-a Beograd.

¹¹ Borislav Pekić, *Godine koje su pojeli skakavci*, I, Beograd 1988, str. 326–331.

¹² AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava 1945–1946, k-148; Zapisnik sa sednice MK od 3. februara 1946. godine; B. Pekić, *Godine koje su pojeli skakavci*, I, str. 331.

Za razliku od njih koji su posle batina bili vraćeni u školu, neki drugi nisu imali toliko sreće. Tako je među izbačenima bila i Gordana Velmar-Janković, starija kćer Vladimira Velmar Jankovića, člana vlade Milana Nedića. Ona je 5. aprila 1946. godine na konferenciji IV ženske gimnazije u Beogradu bila predložena za isključivanje iz svih gimnazija na teritoriji FNRJ. Na nju je bačen čitav niz raznih krivica: jedne su bile rezultat odnosa prema postojećem stanju a druge su bile vezane za njenu porodičnu situaciju pod okupacijom. Tako je Gordana Velmar-Janković optužena da je svojom aktivnošću postala opasnost jer je kao „saboter“ navodno „bunila drugarice i izazivala nered“ prilikom odlaska na sabirne akcije ili fizički rad, zatim da je kao „negativni element“ u omladinskoj organizaciji iskazivala „neprijateljski stav i pogrešno političko uverenje“. Posebno joj je zamereno što je pod okupacijom bila „privilegovana kćerka člana vlade Milana Đ. Nedića“. Svedočile su i optuživale je njene nekadašnje bliske prijateljice. Kao i u ostalim slučajevima, i u njenom je održano „suđenje u malom“ koje je podsećalo na ona u sudnicama. Sudilo joj se u odsustvu jer je bila bolesna.¹³ Posle toga je izgubila pravo na školovanje kako u državnim tako i u onim preostalim privatnim školama. Povratila ga je tek 1951. godine, istovremeno kad i izvestan broj drugih đaka koji su prošli kao ona. I Mihailo Saskijević, kome je pravo na školovanje oduzeto 2. aprila 1946. godine, prošao je sličan put. Za razliku od Gordane Velmar-Janković on je vodio pravu borbu da mu se pravo na školovanje vrati i u tome je uspeo 1951. godine.¹⁴ Sve u svemu, prema dostupnim podacima, najveći udar na đачku populaciju bio je prvih godina po oslobođenju, što se poklapalo sa trajanjem prvog i drugog represivnog ciklusa. Naime, 1945. godine je bilo isključeno ukupno 297 đaka, od kojih je 167 „za svagda“ izgubilo pravo na školovanje. Naredne godine se broj isključenih povećao pa je, trajno ili privremeno, pravo na školovanje izgubilo 317 učenika, što je i najveći broj zabeležen u posleratnim isključenjima đaka. On je za preko dva i po puta veći nego u 1947, odnosno za četiri puta već nego u 1948. godine.¹⁵ U periodu posle sukoba sa Sovjetskim Savezom osnovni razlog gubitka prava na školovanje postaje izjašnjavanje za Rezoluciju. Međutim, kao što pokazuju prethodni podaci, on nije tako veliki kao u slučaju đaka „buržuskog porekla“.

Negde u isto vreme započela je istovetna akcija na Beogradskom univerzitetu i u višim školama. Posle obnove i početka rada Univerziteta u jesen 1945. godine, „nova vlast“ je nastojala da od prethodno upisanih i na jednom mestu okupljenih studenata izdvoji sve one koji nisu mogli ili nisu smeli da na-

¹³ S. Velmar-Janković, *n. d.*, str. 293–300.

¹⁴ *Isto*, str. 299–301.

¹⁵ AS, MP NRS, Sekretarijat, 1947–1951, k-59; Izveštaj o radu odeljenja za škole za period april–maj–juni 1950. godine.

stave školovanje, a u skadu sa idejno-političkim merilima. Trebalo je „očisti“ Univerzitet od „ostataka fašizma“ i „neprijateljskih elemenata“, ali i onih mladih ljudi koji su se svojim ponašanjem na bilo koji način ogrešili prema novoj stvarnosti. Udaljavanjem sa Univerziteta i onemogućavanjem pristupa visokom obrazovanju, a to znači i kasnijem uključivanju u društvo, ovi mladi ljudi trebalo je da budu kažnjeni za svoje, pre svega ratne, ali i poratne poglede, stavove, rad i ponašanje, kao i poreklo. Među studentima Beogradskog univerziteta „čišćenje“ je započelo u februaru 1946. godine.¹⁶ Do tada su svoj posao već završili sudovi časti koji su proveravali profesore, a izvedeno je i opsežno ispitivanje članova Partije na Univerzitetu, iako je njihov broj tada bio vrlo skroman.¹⁷ Pre nego što je akcija počela, bile su sprovedene ozbiljne pripreme; preko partijskih sastanaka po pokrajinama, oblastima i okruzima prikupljani su podaci o studentima iz njihovih rodnih mesta; preko sastanaka ćelija i odeljenja na Univerzitetu pripremana je partijska organizacija da rukovodi „čišćenjem“. Univerzitetski komitet je doneo odluku da akcija počne prvo na onim fakultetima na kojima je uticaj Partije bio „najjači i organizacija najjača“, što je bilo i logično kako se ne bi desio neuspeh.¹⁸ Ključnu ulogu u započinjanju „čišćenja“ imali su članovi Komunističke partije, njeni simpatizeri, članovi skojevske organizacije na Univerzitetu i posebno organizacija novoobrazovane Narodne studentske omladine (od 20. januara 1946). Naravno, važnu ulogu imao je i Univerzitetski savet koji je presuđivao po podnetim predlozima. Prema nekim podacima u februaru 1946. godine bilo je predloženo za isključivanje 119 studenata i studentkinja za koje su bili prikupljeni podaci „sa jakim argumentima koji ih optužuju“. Partija je uspela da po ovom pitanju okupi, kako se to isticalo, više od dve trećine studenata koji su posećivali predavanja, oko 5.500. Studenti i studentkinje za koje su postojali podaci, javno su optuživani i isključivani na unapred pripremljenim konferencijama. Ništa se nije prepuštalo slučaju; ukoliko se desilo da neki student počne sa odbranom, dobro pripremljeni „nepartijci su mu iznosili još niz stvari koje ga optužuju“; profesori bezmalo nisu ni imali mogućnosti da prigovore jer su „dokazi protiv optuženih takvi da se nije usudio ni jedan da ih brani“.¹⁹

¹⁶ AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava, Univerzitetski komitet 1946–1948, k-181; Izveštaj UK KPS od 5. marta 1946. godine – MK KPS; *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, (priredili mr Momčilo Mitrović, dr Đorđe Stanković), Beograd 1985, str. 221–222; Zapisnik prve konferencije KPJ na Beogradskom univerzitetu od 26. maja 1947. godine.

¹⁷ U martu 1946. godine broj članova iznosio je 800, uz 34 kandidata i 847 skojevaca.

¹⁸ AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava, Univerzitetski komitet 1946–1948, k-181; Izveštaj UK KPS od 5. marta 1946. godine – MK KPS; *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, str. 34; Zapisnik Univerzitetskog komiteta KPS od 5. februara 1946. godine – Mjesnom komitetu KPS.

¹⁹ AS, CK SKS, Organizaciono-instruktorska uprava, Univerzitetski komitet 1946–1948, k-181; Izveštaj UK KPS – MK KPS od 5. marta 1946. godine; *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, str. 37; Zapisnik UK KPS – Mesnom komitetu KPS od 5. marta 1946. godine.

Za nastavak akcije bili su obrazovani i odbori od studenata koji je trebalo da prikupljaju podatke o radu onih za koje nije bilo dovoljno čvrstih saznanja a za koje se sumnjalo da svojom prošlošću nisu zaslužili da budu na Univerzitetu. Već u toku tih prvih javnih osuda i oduzimanja prava na dalje obrazovanje bila je stvorena komisija od tri profesora i tri studenta, koja je imala zadatak da rešava sve moguće dostave o ponašanju studenta pod okupacijom na svim fakultetima i da donosi predlog o njihovom isključenju. Komisija je osnovana na osnovu odluke Univerzitetskog saveta od 28. februara 1946. kao Komisija za ispitivanje rada studenata pod okupacijom, a sa radom je otpočela 2. marta 1946. godine. U njoj su se, pored tri studenta koje je delegirao Akcioni odbor studenata Beogradskog univerziteta, nalazili dr Jovan Tomić, redovni profesor, dr Vojislav Ristić, vanredni profesor, Dragoslav Janković, asistent Univerziteta.²⁰ Komisija je ispitivala sve one studente za koje nije postojala dovoljna dokumentacija za isključenje, sve one koji su se žalili, a posebno onu grupu studenata koja je imala biračko pravo a koja se, na osnovu saznanja NSO-a za vreme okupacije držala „nedostojno“. Studenti koji su od „narodnih vlasti“ osuđeni na gubitak prava glasa nisu bili predmet njenog zanimanja izuzev ukoliko se nije pokazalo drukčije; oni su istom odlukom Univerzitetskog saveta automatski isključivani sa Univerziteta.²¹ Komisija je već na prvoj sednici donela odluku da se formiraju tri isledne komisije sa po dva člana koje bi vršile isleđenja svakog pojedinačnog slučaja.²² Pošto je zahtev za obrazovanje komisije potekao od Narodne studentske omladine a realizovan odlukom univerzitetskih vlasti, verovatno se težilo da takva vrsta optužbe i gubitak prava na školovanje bude kontrolisan, odnosno da se ne desi da budu „osuđeni“ i oni koji su optuženi bez osnova.²³

Međutim, da bi se sproveda isključenja studenata označenih kao neprijatelji, trebalo je poštovati sledeći red poteza. Prvo je predlog o isključenju studenata sa optužujućim materijalom NSO podnosila Univerzitetskoj komisiji za

²⁰ AS, Univerzitet u Beogradu, (BU) Držanje za vreme okupacije, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 619 od 28. februara 1946. godine. Posle smrti dr Jovana Tomića u komisiju je ušao dr Sima Grozdanić, vanredni profesor Univerziteta. Od studenata su u komisiju određeni: studenti medicine Brana Janković i Borivoje Trajković i student tehnike Predoje Zubović; *Isto*, Odluka Univerzitetskog saveta o postavljenju dr Vojislava Ristića na mesto člana Komisije za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom br. 2174 od 9. jula 1945. godine; *Isto*, Saopštenje Komisije za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom br. 3805 (dokument je bez datuma, ali verovatno datira s kraja 1946. godine, pošto daje sumarni pregled rada Komisije).

²¹ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 619 od 28. februara 1946. godine; *Isto*, Zapisnik prve sednice Komisije za ispitivanje držanja studenata pod okupacijom od 2. marta 1946. godine.

²² AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Zapisnik prve sednice Komisije za ispitivanje držanja studenata pod okupacijom od 2. marta 1946. godine.

²³ *Zapisi i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, str. 37; Zapisnik UK od 5. marta 1946. godine – Mesnom komitetu KPS.

ispitivanje držanja studenata pod okupacijom, koja ga je ponovo razmatrala;²⁴ posle toga je Komisija svoj predlog podnosila Univerzitetkom savetu koji je kao univerzitetska vlast bio zakonski nadležan za donošenje odluka o isključenju. Poslednji potez bila je potvrda Ministarstva, odnosno Komiteta za škole i nauku pri vladi FNRJ na podneta rešenja Univerzitetskog saveta, čime je gubitak prava na školovanje i obrazovanje dobijao izvršnu snagu.

Univerzitetski savet Beogradskog univerziteta je na osnovu predloga Komisije u više navrata u toku 1946. godine na svojim sednicama oduzimao pravo na dalje školovanje. Ukupno je bilo isključeno 153 studenta. Oslobođeno je optužbe deset studenata dok je četvoro čekalo na rešenja usled nedostatka dokaza i njihovi slučajevi su bili vraćeni na dopunu Narodnoj studentskoj omladini.²⁵ Najpre je na svojim sednicama od 4. maja i 15. juna 1946. godine Univerzitetski savet odlučio da se udalji sa Univerziteta „izvestan broj studenata koji su se svojim radom i držanjem pod okupacijom ogrešili o narodne interese“, a koje je predložila Univerzitetska komisija za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom.²⁶ Na prvoj pomenutoj sednici od 4. maja 1946. godine bilo je isključeno 72 studenta, od kojih je najveći broj njih bio sa Filozofskog (18), Pravnog (23) i Medicinskog fakulteta (11).²⁷ Sledeća grupa od 53 studenta izgubila je svoje pravo na školovanje 15. juna. Ovog puta je najveći udar bio je na Pravnom (16), Tehničkom (12) i Poljoprivredno-šumarskom fakultetu (12). Međutim, odluka je mimoišla troje studenata koje je predložila Narodna studentska omladina pošto je komisija smatrala da za njihovo isključenje nema osnova. Tako je pravo na dalje školovanje ostalo Anđeliki D. Kuzmanović, studentkinji filozofije, Ljubomiru M. Marinkoviću, studentu veterine, i Desanki Jelače, studentkinji filozofije.²⁸ I na sednici od 12. jula pravo na studiranje izgu-

²⁴ Na primer, na svojoj drugoj sednici od 23. marta 1946. godine Komisija za ispitivanje držanja studenata za vreme okupacije je usvojila predlog za isključenje 38 studenata pri čemu je odbačen predlog NSO za isključenje Milana S. Vasića (AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Zapisnik sa druge sednice Komisije za ispitivanje držanja studenata pod okupacijom od 23. marta 1946. godine).

²⁵ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Izveštaj Komisije za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom br. 3805 (dokument je bez datuma, ali verovatno datira s kraja 1946. pošto daje sumarni pregled rada Komisije).

²⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore – ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1789 od 18. juna 1946. godine; AS, BU, Držanje pod okupacijom, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1789 od 18. juna 1946. godine.

²⁷ Tada je isključeno sa Poljoprivrednog fakulteta 6 studenata, sa Veterinarskog 5, sa Tehničkog 9 (ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1081 od 6. maja); AS, BU, Držanje pod okupacijom, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1789 od 18. juna 1946. godine.

²⁸ Pored navedenih u grupi isključenih bila su još 4 studenta sa Filozofskog, 4 sa Medicinskog, 3 sa Farmaceutskog i 2 sa Veterinarskog fakulteta. (ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1789 od 18. juna 1946. godine).

bilo je 11 studenata,²⁹ a na novoj sednici od 5. avgusta bila je izbačena grupa od još 17 studenata.³⁰ Takve odluke imale su za posledicu ne samo gubitak prava na školovanje na Univerzitetu u Beogradu već i na svim ostalim univerzitetima i visokim školama u zemlji. O odlukama iz maja i juna bila su, preko Komiteta za škole i nauku pri vladi FNRJ, obavještena, 24. juna 1946. godine ministarstva prosvete NR Hrvatske i NR Slovenije, kako bi se isključenima onemogućilo upisivanje na fakultete u tim republikama.³¹

Na javnoj konferenciji Ekonomsko-komercijalne visoke škole (EKVŠ), na osnovu predloga Narodne studentske omladine od 23. februara 1946. godine, isključeno je 20 studenta i studentkinja zbog svog držanja pod okupacijom. Prema informacijama NSO-a ravnogorskom pokretu pripadalo je njih trinaestoro, dvoje su smatrani saradnicima dobrovoljca, a ostali su, uglavnom devojke, vođene pod opštom etiketom „saradnika okupatora“. Niko od njih nije imao pravo glasa dok je osam isključenih bilo hapšeno od strane OZN-e neposredno po oslobođenju i uglavnom pušteno posle amnestije.³² Proforski savet EKVŠ-a izgleda da nije bio zadovoljan samo spiskom isključenih pa je tražio od NSO-a da dostavi materijal na osnovu koga je isključena studentska omladina. Na sednici od 17. aprila 1946. godine Savet nije doneo nikakvu odluku, već je skupa sa pet žalbi čitav materijal prosledio Ministarstvu prosvete.³³ Prema navodima žalbi isključenih studenata čini se da pripadnici NSO-a nisu imali pouzdane informacije ni za njihovo ponašanje tokom okupacije a posebno ne za period posle rata. Primer Nadežde Petrović iz Čačka pokazuje da je imala biračko pravo za šta je i pribavila uverenje GNO-a u Čačku.³⁴ Slično je i sa ostalim podnosiocima žalbi. I u ovom slučaju, kao i u drugim, isključenja su usledila na osnovu prijava, dostava i mišljenja pojedinaca, gimnazijskih drugova, neretko i bliskih prijatelja; kao sredstvo obračuna one su mogle izbačenim studentima trajno da onemoguće dalje školovanje i napredak. Motivi su bili raznoliki. Među najprisutni-

²⁹ ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 2293 od 12. jula 1946. godine; AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 2293 od 12. jula 1946. godine.

³⁰ ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 2402 od 5. avgusta 1946. godine.

³¹ ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Akt Komiteta za škole i nauku pri vladi FNRJ – Ministarstvu prosvete NR Hrvatske i NR Slovenije br. 1778 od 24. juna 1946. godine.

³² AS, MP NRS, Odeljenje za nauku, kulturu i umetnost, k-162/9; Materijal NSO na osnovu koga je dala predlog za isključenje studenata EKVŠ od 29. marta 1946. godine – MP NRS.

³³ AS, MP NRS, Odeljenje za nauku, kulturu i umetnost, k-162/9; Izveštaj EKVŠ br. 7953 od 26. aprila 1946. godine – MPS.

³⁴ AS, MP NRS, Odeljenje za nauku, kulturu i umetnost, k-162/9; Uverenje GNO u Čačku o biračkom pravu Nadežde Petrović iz Čačaka.

jima su bili oni idejno-političke prirode, mada su česti bili i motivi ličnih zameranja i netrpeljivosti i sl. Čak i kada bi se dostave i karakteristike pokazale kao netačne, one su na duži rok obeležile rad i život pojedinca i ostavile traumatično iskustvo. Posebno teške momente imali su oni studenti koji su se nalazili pred diplomskim ispitima a koji su pokazivali neki oblik različitosti u odnosu na organizovane pripadnike NSO-a. Tad se postavljalo pitanje da li im dozvoliti završetak fakulteta i otvoriti mogućnost za dalje učešće u javnom životu ili ne. U toj situaciji našao se Stefanović Đorđe, student arhitekture, 1947. godine. Baš onda kada je trebalo da diplomira ukazano je na njegovo „neprijateljsko držanje“. Stavljena mu je na teret pripadnost Srpskom kulturnom klubu i „demokratskoj omladini“, uređivanje „šovinističkog časopisa ‚Srbadija‘“, „neprijateljski stav prema narodnooslobodilačkom pokretu“, „kretanje u društvu onih elemenata koji su otvoreno pomagali DM“, a posle oslobođenja druženje sa „Milutinom Košom, stud. arh. za vreme okupacije pripadnikom DM, Darinkom Janković čiji je otac streljan odmah posle oslobođenja kao neprijatelj“ i sl.³⁵ Zasmatalo je i to što je on, dok je radio diplomski rad, bio zaposlen u građevinskom preduzeću „Neimar“, gde je „svojim radom u preduzeću stekao priličan ugled tako da su mu poveravani samostalni projektantski radovi“, jer je to shvaćeno kao „smišljena taktika“.³⁶ U svakom slučaju već 13. juna 1947. godine insistiralo se na njegovom isključenju „odmah“ „pošto se sad nalazi pred diplomskim ispitom“ i ne treba mu dozvoliti „da sad diplomira“.³⁷

Prilikom gubljenja prava na školovanje jedna od glavnih optužbi bila je ta da su ti studenti sinovi ili kćeri narodnih neprijatelja. Tako je studentkinja prve godine EKVŠ-a Ljubica R. Jovanović, posle teških trenutaka, nakon streljanja oca proglašenog za narodnog neprijatelja i gubitka imovine, morala da se suoči sa gubitkom prava na školovanje. Ta etiketa da je kćer narodnog neprijatelja stajala joj je kao balast iznad glave; u isto vreme ona se pojavljuje kao jedna od optužbi zbog koje je doživela gubitak prava na školovanje i obrazovanje, ali i dalje uključivanje u društvo i napredak. Sa fakulteta je isključena 23. februara 1946. godine. U žalbi ona se upravo pozivala na to da je „opšte poznata stvar da današnje narodne vlasti odbijaju princip kolektivne odgovornosti“, a to bi značilo da „ja ne bih mogla odgovarati za postupke svoga oca“.³⁸ I Bošku Koturu,

³⁵ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Predlog Sekretarijata NSO-a arhitektonskog odeljenja Tehničkog fakultet upućen Sekretarijatu Univerzitetskog odbora NSO br. 46 od 19. aprila 1947. godine.

³⁶ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Mišljenje o Đorđu Stefanoviću bez datuma (verovatno posle 28. marta 1947. godine kada je predložen za isključenje).

³⁷ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Predlog Sekretarijata Univerzitetskog odbora NSO-a od 13. juna 1947.

³⁸ AS, MP NRS, Odeljenje za nauku, kulturu i umetnost, k-162/9; Žalba Ljubice R. Jovanović upućena Ekonomsko-komercijalnoj viskoj školi od 28. februara 1946. godine.

studentu medicine iz Beograda, zamerano je, pored njegovog pogrešno tumačenog odlaska u Nemačku za vreme okupacije, i nemanje biračkog prava i to što je „sin narodnog neprijatelja“.³⁹ Njegovoj kolegini Nadeždi Radosavljević, rodom iz Čačka, kao posebno otežavajuća okolnost uzet je odlazak njenog brata sa Nemcima, čime je ona trebalo da odgovara za postupke svoga brata.⁴⁰

Uz sve one koji su isključeni stajala je napomena da će svaki isključeni student moći da se ponovo upiše tek onda kada „bude delima dokazao da se popravio i zaslužio čast da bude student narodnog univerziteta i da koristi najvišu školu našeg naroda“.⁴¹ Takva mogućnost se za neke od isključenih pojavila već krajem avgusta 1946. godine, kada je Univerzitetski savet usvojio predlog Narodne studentske omladine „za povraćaj na Univerzitet, kako bi im se u duhu narodnih vlasti omogućilo da se poprave i uključe u obnovu naše zemlje, no s tim da im se ne priznaju izgubljeni semestri, što će im služiti kao popravna mera“. Tom prilikom je vraćeno 63 studenta isključenih prethodnim odlukama Univerzitetskog saveta. Najveći broj studenata kojima je bilo povraćeno pravo daljeg školovanja bili su sa Tehničkog fakulteta, i to oko jedne trećine.⁴² Vraćanje je usledilo posle saznanja da su podaci „nepotpuni“ i „netačni“, što je uslovalo i niz grešaka; bilo je i preterivanja, kako se to obično i događalo prilikom sličnih akcija, pa je posle kritike usledila i odluka da se oni vrata na fakultete.⁴³

Po svemu sudeći, izgleda da je mnogo značajniji uticaj na donošenje odluke o vraćanju prava na školovanje izvesnom broju studenata imalo oglašavanje prvog čoveka jugoslovenske revolucije Josipa Broza Tita. Naime, on se u dva svoja govora jula 1946. godine osvrnuo upravo na pojavu primenjene kolektivne odgovornosti prema kojoj su deca odgovarala za postupke roditelja. U prvom govoru u Podgorici 12. jula 1946. godine on je, između ostalog, rekao: „Ni sin ni kći ne odgovaraju za djela očeva i majki. Oni su naši i mi

³⁹ AS, Univerzitet u Beogradu, Držanje za vreme okupacije, k-84; Žalba Boška Đ. Kotura upućena Univerzitetskom savetu od 7. avgusta 1946. godine.

⁴⁰ AS, MP NRS, Odeljenje za nauku, kulturu i umetnost, br. IV2206/46, k-162/9; Žalba Nadežde Radosavljević upućena Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi od 2. marta 1946. godine.

⁴¹ ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1081 od 6. maja; Odluka Univerzitetskog saveta br. 1789 od 18. juna 1946. godine.

⁴² AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 2833 od 29. avgusta 1946. godine; Izveštaj Komisije za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom br. 3805 (dokument je bez datuma, ali verovatno s kraja 1946. pošto daje sumarni pregled rada Komisije); ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37.

⁴³ Na ta preterivanja, odnosno „propuste“ osvrnula se u jednom kasnijem izveštaju i Vjera Kovačević, politički sekretar Univerzitetskog komiteta. Ona je ukazala da su „mnogi izbacivani sa fakulteta sa nepotpunim podacima što se kasnije pokazalo kao nedovoljno i netačno, tako da su vraćeni na fakultete“. (*Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, str. 221–222; Zapisnik sa prve konferencije KPJ na Beogradskom univerzitetu na od 26. maja 1947).

ćemo se brinuti o njima. To vam stavljam na srce i neka bude naše geslo: djeca ne odgovaraju za očeve".⁴⁴ Slične reči on je ponovio krajem istog meseca (27. jula) u Titovoj Korenici dodajući da njima treba pomoći „da isprave ono što su njihovi roditelji pogriješili.“⁴⁵ Narednog meseca već su bile donete i odluke o vraćanju prava na školovanje.

Sa odlukom o vraćanju prava na školovanje većem broju isključenih studenata bio je završen rad Komisije za ispitivanje rada i držanja studenata pod okupacijom, a dalje rešavanje nerešenih slučajeva prešlo je u nadležnost Rektora, odnosno Univerzitetskog saveta. Do kraja 1946. godine na fakultete je vraćeno još 25 studenata preko nekoliko odluka Univerzitetskog saveta. Povraćaj prava na studiranje usledio je pošto su studenti obezbedili uverenje da imaju biračko pravo, nisu im bili priznati izgubljeni semestri, što je trebalo da posluži kao opomena, odnosno „popravna mera“. Prema poznatim podacima izgleda da je na taj način vraćanje prava usledilo za blizu 30% studenata od 88 koliko je bilo ukupno vraćeno do kraja te godine.⁴⁶

Potrebno je istaći i da su se pojedini studenti nalazili permanentno pod pritiskom NSO-a. Karakterističan slučaj predstavlja student elektrotehnike Milan S. Vasić. Kao sin trgovca iz Obrenovca on je, zbog optužbe za idejnu pripadnost pokretu Draže Mihailovića, odgovarao najpre pred Vojnim sudom Komande grada Beograda 13. juna 1945. godine, kada je osuđen na pet godina robije i pet godina gubitka nacionalne časti. Ubrzo mu je odlukom Višeg vojnog suda od 11. jula presuda anulirana „pošto je mlad i zaveden“, ali je ostao trajni pečat.⁴⁷ Ista optužba ga je na fakultetu uvrstila u prvu veliku grupu studenata kojoj je trebalo, na predlog NSO-a, oduzeti pravo na dalje studiranje. Spas je došao od Komisije za ispitivanje držanja studenata za vreme okupacije, koja mu je, posle njegovog pojavljivanja i podnetih dokaza 23. marta 1946. godine, doduše za kratko, omogućila nastavak studiranja. On se prema obrazloženju Komisije „popravio svojim učešćem u Jugoslovenskoj armiji jer je komisiji podneo svoju vojničku ispravu u kojoj stoji: „Dvapat pohvaljen za istrajnost i požrtvovanje pri gonjenju i uništavanju bandi na terenu“, te predlaže Univerzitetskom savetu da se imenovani zadrži na studijama.“⁴⁸ Novu neizvesnost doneo

⁴⁴ Josip Broz Tito, *Govori i članci II*, Zagreb 1959, str. 240; *Borba*, 13. jula 1946, str. 1.

⁴⁵ Josip Broz Tito, *n. d.*, str. 279; *Borba*, 29. jula 1946, str. 1.

⁴⁶ ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, Odeljenje za više škole i Univerzitet 1946–1948, k-37; Odluke Univerzitetskog saveta br. 3906 od 30. septembra 1946, br. 4031 od 5. oktobra 1946, br. 4357 od 21. oktobra 1946, br. 4547 od 29. oktobra 1946, br. 4937 od 19. novembra 1946, br. 5329 od 14. decembra 1946. godine.

⁴⁷ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Otpusnica za Milana Vasića od Vojnog suda Komande grada Beograda, Sud. br. 1217 od 14. jula 1945. godine. Posle suđenja vraćen je u jedinice KNOJ-a, odnosno u Drugu beogradsku brigadu KNOJ-a.

⁴⁸ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Zapisnik sa druge sednice Komisije za ispitivanje držanja studenata pod okupacijom od 23. marta 1946. godine.

je početak školske 1946/47. godine, kada se opet našao na meti NSO-a; pribavljen je izveštaj Mesnog narodnog odbora u Obrenovcu, koji je doneo neprijatno iznenađenje: navodno nepostojanje biračkog prava. Zbog toga je Univerzitetski savet 13. novembra 1946. godine odlučio da se Milan Vasić isključi sa Univerziteta.⁴⁹ I on je opet morao da brani svoje pravo na dalje školovanje, opet je trebalo pisati žalbu, podneti dokaze na uvid... Ali, nastavio je dalje studije jer mu, po svemu sudeći, prethodnu odluku nije saopštio Dekanat Tehničkog fakulteta. Kako god bilo, na kraju školske godine M. Vasić se našao ponovo na jednom predlogu NSO-a za isključenje zajedno sa još devet studenata.⁵⁰ Iz postojećih izvora nema podataka šta se dalje dešavalo i da li je M. Vasić uspeo da obezbedi nastavak školovanja ili ne. Njegov slučaj pokazuje da je za izvestan broj studenata postojala konstantna nesigurnost u pogledu njihovog prava na školovanje, položaja i statusa.

Posle „velikog čišćenja“ u 1946. godini, dolazilo je i kasnije povremeno do izbacivanja izvesnog broja studenata građanskog porekla, kao na primer 1947. godine. Zapravo, Partija i pored „čišćenja“ Univerziteta 1946. godine nije bila zadovoljna političkim stanjem, što je bio jedan od razloga da ponovo krene u akciju. Tada je NSO započela kampanju uklanjanja „otvorenih neprijatelja“, pod parolom „ljudima prljave prošlosti nema mesta na našem Univerzitetu“. Pocerura isključenja odvijala se na sličan način, mada broj isključenih studenata nije bio veliki.⁵¹

Međutim, nova velika akcija „čišćenja“ Univerziteta, koju možemo nazvati i drugim velikim talasom gubitka prava na obrazovanje, usledila 1948–1949. godine. Tada je gubitak prava na visoko obrazovanje bio podstaknut novim razlozima u čijoj se osnovi nalazio sukob Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, odnosno odnos prema Rezoluciji Informbiroa. Zapravo, od tog momenta gubitak prava na školovanje bio je proširen i na onaj deo studentske populacije koji nije sastavljen samo od, ideološkim teriminom označenih, „reakcionarnih elemenata“ (bivših četnika, ljotićevaca, golovaca, dragoljubovaca i dr.), već i od onog dela univerzitetske omladine idejno i politički okrenute i posvećene socijalističkoj izgradnji, a koja se izjasnila za Rezoluciju. Time je, sa gledišta Partije i vlasti, front neprijatelja među studentima znatno proširen i oni su se sada slili u jedan. Svakako da je glavni udar bio na komunistički orijentisane studente zatečene Rezolucijom, ali je pažnja usmerena i na one studente koji su tretirani od ranije kao ideološki i idejni protivnici. Za studente koji su

⁴⁹ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Odluka Univerzitetskog saveta br. 4863 od 13. novembra 1946. godine.

⁵⁰ AS, BU, Držanje za vreme okupacije, k-84; Predlog isključenja studenata NSO br. 344 od 10. juna 1947. godine.

⁵¹ Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, str. 304–306.

smatrani „reakcionarima“ i „neprijateljima“, koji su poreklom „buržuski sinovi“ okrenuti drukčijim društvenim vrednostima, ili su pak samo komentarisali trenutna događanja, nastupilo je novo vreme kažnjavanja. U periodu od maja 1948. do maja 1949. godine zbog „neprijateljskog rada“ a na podsticaj Narodne studentske omladine i univerzitetskih vlasti bilo je u tri maha „čišćenja“ Univerziteta i ukupno je isključeno 309 „reakcionarnih studenata“, ne računajući tzv. informbiroovce.⁵² U grupi studenta koja je izbačena u decembru 1948. godine nalazio se i Milorad K. Filipović, student Ekonomskog fakulteta. Prema njegovom svedočenju, među razlozima koji su bili odlučujući da mu se uskrati pravo na studiranje bili su njegov stav prema zadrugama (tvrdio da u krvnoj zadruzi, odnosno jednoj višečlanoj porodici nema eksploatacije jer svi prihoduju i da se ne moraju ukidati zarad seljačkih radnih zadruga i sl.) koji je izneo u referatu kod profesora Konstatinovića, neuzimanje učešća u izgradnji pruge Šamac–Sarajevo i neaktivnost na fakultetu, ali i mišljenje o njemu i njegovoj porodici kao neprijateljima i kapitalistima. On je, kao i ostali, bio obavешten preko saopštenja na oglasnoj tabli Ekonomskog fakulteta. Kao razlozi za oduzimanje prava na školovanje navedeni su neučestvovanje u izgradnji socijalizma, neprijateljstvo prema novom poretku i pripadanje ostacima kapitalističkog sistema.⁵³ Posle prethodne odluke o izbacivanju, na svim fakultetima su organizovane konferencije na kojima su pročitana imena izbačenih i razlozi izbacivanja. Sakupljeni studenti su na svako saopšteno ime uzvikivali razne parole poput „Ua, Ua, dole kapitalisti, Ua buržoazijo, dole izdajnici“, „Tito partija“, „Napolje kapitalisti“ i sl.⁵⁴ I dok su studenti građanskog porekla i ponašanja neprilagođenog uslovima tadašnjeg stanja u društvu izgubili pravo na dalje obrazovanje, studenti komunisti su ne samo izgubili to pravo nego su imali znatno težu sudbinu. Njihovo izjašnjavanje za Rezoluciju Informbiroa i izražavanje bilo kakve sumnje u odluku KPJ, pa taman se ona mogla podvesti pod puko razmišljanje, predstavljalo je povod za njihovo isključivanje sa fakulteta, ali i izolovanje od ostatka društva i dojučerašnjih partijskih prijatelja. Kazna koja je usledila za veliki broj njih bila je logor na Golom otoku, gde je trebalo da putem surovih metoda usledi njihovo prevaspitavanje i revidiranje stavova.

⁵² AS, CK SKS, Uprava agit-propa; izveštaji, planovi rada..., k-28; Izveštaj o neprijateljskom radu među omladinom u Beogradu od maja 1948 – maja 1949. godine; Po Rezoluciji Informbiroa izjasnilo se oko 350 studenta, od čega je oko 300 isključeno iz Partije. U tri navrata je gubitak prava na studiranje izgubilo 167 studenata i to samo zbog „neprijateljskog stava po liniji IB“. Isto tako uhapšeno je bilo do maja 1949. godine 104 studenta, od kojih je pušteno 11, a u zatvoru je ostalo još 93. Pri tom tu nisu uračunati oni studenti koji je uhapsila UDB-a za Jugoslaviju i Beograd, već samo oni koje je uhapsio IV odsek II Odeljenja UDB-e za Srbiju.

⁵³ Milorad K. Филиповић, *Непојане судбине (Проғони студентиа демократије и робијање у Сремској Мишровици после 1945. г.)*, Београд 1995, стр. 581–583.

⁵⁴ *Isto*, str. 90–92.

U svakom slučaju vlast i Partija su oduzimanju prava na školsko obrazovanje pribegavale nezadovoljne političkim stanjem u školama i na Univerzitetu, a u cilju odstranjivanja idejno-političkih neprijatelja. U toku prvog represivnog ciklusa (1945. godine), koji je odlikovala ekstremna primena nasilja prema klasnom neprijatelju, oduzimanje prava na školovanje nije imalo organizovan karakter, što je u skladu i sa opštom društveno-političkom situacijom: komunistička vlast se učvršćivala, školski sistem se tek obnavljao, a Univerzitet nije radio i sl. Posle novembarskih izbora 1945. godine i početka rada škola i Univerziteta (1945/46) Partija je mogla da se okrene primeni drugačijih, unekoliko ublaženih sredstava u obračunu sa građanstvom. Jedno od tih sredstava bilo je i oduzimanje prava na školsko obrazovanje. U pojedinim periodima njegova upotreba je bila vrlo oštra, kao što je bio slučaj u prvoj polovini 1946. godine, što je navelo i Josipa Broza Tita da se oglasi. Za merom oduzimanja ovog prava vlast i Partija su posezale kad god su se smatrale ugroženim, kao u slučaju sukoba sa Informbirom, kada je trebalo odstraniti dve vrste „neprijateljskih elemenata“ među školskom i studentskom omladinom, posebno ovom drugom. Sa gledišta vlasti gubitak prava na visoko obrazovanje je značio sprečavanje pojedinca – „neprijatelja“ da nakon studija zauzme važne i osetljive položaje u društvu. Za razliku od nekih drugih zemalja, poput Čehoslovačke, gde je na duži rok deci „buržujskog porekla“ bio zabranjen pristup na Univerzitet, jugoslovenska vlast nikada nije donela tako drastičnu odluku. Čak i onda kada je oduzimala pravo na školovanje ona ga nije pretvorila u trajnu meru; posle izvesnog vremena to pravo se moglo povratiti. Sa te strane gledano, njegovo oduzimanje je više bilo u funkciji zastrašivanja.

Summary

The Communist Clash with „Bourgeois Children“: The Deprivation of the Right to Education (1945–1950)

The article considers the deprivation of the right to education, as a special form of the communist clash with „bourgeois children“. The notion „bourgeois children“ covered a few categories of young Serbian bourgeois, which were called „enemy elements“ because of their ideological attitudes and practical behaviour during the war and post-war times. There were two huge waves of „cleaning“ of the secondary schools and the University and the deprivation of the right to education. The first one happened in the first half of 1946 and was a part of the second repressive cycles of the communist clash with the „class enemies“ It was two and half times bigger than in 1947, i.e., four times bigger than in 1948. At the University during 1946, 153 students deprived of their right to

education, but to the end of this year the vast majority of them got it back, although, the lost semesters were not recognized to them. The second wave of young bourgeois deprivation of their right to education took place after Yugoslavia came into the conflict with the USSR and it coincided with the beginning of the third repressive cycle. The students, supporters of the Information Bureau policy were the main victims of suppression, but during the period May 1948 – May 1949 also 309 „reactionary students“ were expelled from the University. The government designed the policy of deprivation of the right to education as the political measure in order to impose communist ideological influence among the pupils and the students. But it also was the political measure intending to thwart „individuals-enemy“ (in short time period) to occupy important and susceptible positions in the society, after the graduation. Contrary, to the dominant practice of the other countries of „people's democracy“, for instance, Czechoslovakia, where the students of the „bourgeois origin“ deprived of their right to education for a long period of time, the Yugoslav government has never pursued such policy. In Yugoslavia the deprivation of the right to education has never been the permanent measure. After some times the right to education was given back to the students of the „bourgeois origin“. Yugoslav communist used the deprivation of the right to education rather as the measure of the deterioration than as the clash with „bourgeois children“. The journal was published until 1954, when Bulgarian authorities, due to the beginning of normalization of Yugoslav–Soviet relations, decided to restrain the propaganda of Yugoslav political emigrants.